

PUTOVÁNÍ ZA VODNÍKY

ANEB: NEBEZPEČNĚ
PO MODRÉ

PETR VYHLÍDKA

Petr Vyhlídka

PUTOVÁNÍ ZA VODNÍKY

aneb:

Nebezpečně po modré

www.fext.cz

2015

© Petr Vyhlídka 2015

ilustrace na obálce *Nøkken* [Public domain] via Wikimedia Commons

je dílem Theodora Kittelsena (1857–1914) , originál se nachází ve sbírkách *Nationalgalleriet* v Oslu, Norsko

Obsah

[Na úvod](#)

[Světadíl první – Evropa, tady to známe](#)

[Země Koruny české](#)

[Slovensko](#)

[Polsko](#)

[Lužice](#)

[Rusko velké, Malé i Bílé](#)

[Bulharsko a Makedonie](#)

[Jižní Slované](#)

[Maďarsko](#)

[Rumunsko](#)

[Německo](#)

[Benelux, reprezentovaný Belgií](#)

[Litva, Lotyšsko, Estonsko, země pobaltské](#)

[Finsko](#)

[Švédsko](#)

[Norsko](#)

[Dánsko](#)

[Island](#)

[Britské Ostrovy](#)

[Francie](#)

[Pyrenejský poloostrov](#)

[Itálie](#)

[Řecko](#)

[Světadíl číslo 2 – Asie, krajina rozlehlá, takže zrychlíme](#)

[Turecko](#)

[Arménie](#)

[Ázerbájdžán](#)

[Írán. Vlastně Persie](#)

[Mezopotámie: Sumerové a Babylon](#)

[Arábie před islámem](#)

[Afghanistán](#)

[Indie](#)

[Vietnam](#)

Malajsie
Filipíny
Japonsko
Korea
Čína
Mongolsko
Sibiř
Světadíl třetí – Severní Amerika
Oblast arktická, Eskymáci
Oblast subarktická
Eastern Woodlands, čili (Kdysi) lesy východu
Severozápadní náhorní plošina
Velká pánev
Pláně
Jihozápad
Kalifornie
Mexiko
Střední Amerika na jeden nádech
Karibik
Světadíl číslo 4. – Amerika jižní
Kolumbie a Venezuela
Deštný prales
Argentina
Chile
Světadíl pátý, bílé ticho, čili: tudy cesta nevede
Světadíl šestý – Austrálie a Oceánie, samá voda
Polynésie
Austrálie
Světadíl sedmý, závěrečný – Afrika
Uganda, dále pak Demokratická republika Kongo
Zambie (a Zimbabwe)
Lesotho
Angola
Jižní Afrika
Kamerun
Niger, řeka i souš

[Benin](#)

[Sever Afriky](#)

[Egypt](#)

[Závěr](#)

[Dodatek A](#)

[Prameny](#)

[Rejstřík](#)

Na úvod

Pokud by se – po vzoru Největších Čechů či anket o nejoblíbenějšího zpěváka – volila nejpobulárnější nadpřirozená bytost českého folklóru a pohádek, dostal by na některé z medailových míst, ne-li přímo na vrchol, vodník.

Malý zelený mužiček s vypoulenýma očima, s pomáčaným cylindrem na hlavě a ve fraku, z jehož šosu kape voda. Sběratel dušiček, skladující své úlovky pod pokličkami buclatých hrníčků. Strašidlo dodnes populární, jemuž pánové Drda a Lada vlili, jako kdysi Shakespeare elfům, novou krev do žil, takže s námi vydržel i přes konkurenci bubáků modernějších a módních.

Vodník ale nebýval jen popletený pajda, mlaskající své *brekeke*, tvor, zírající štěněcíma očima z kaluže vody. (Ačkoliv i tak ho některé pověsti představují). Nebyl ale ani bez zbytku a odvolání zlý, aspoň ne obvykle. Potměšilý, prchlivý a nevyzpytatelný, to ano. Silný a nelitostný také.

Choval se zkrátka jako element, který představoval.

Voda byla nebezpečná vždycky, obyvatelé ostatních živlů mohli být divocí, nepřátelští nebo hodní, vodní bytosti bývaly prostě nesmlouvavě jiné. Ne že by se snad ve většině folklórních představitelů tohoto druhu odrážely staré zvyky a mýty, v nichž voda a nebožtíci splývali v jeden kult, spíš tu působila ona empiricky ověřená krutá nevyhnutelnost osudu. Kontrakt s ďáblem býval uzavírán na delší dobu, větrné bytosti mohly ztratit zájem, bylo možné je usmířit, a s démony hor s jejich poklady bývala spolupráce přímo žádoucí. Mnohé šlo prostě přehytračit, vodu ne. Voda je definitivní. Ať už osobně, pro člověka, jehož stáhla pod hladinu křeč, který uklouzl na břehu nebo spadl z loďky, nebo globálně při povodních. Bezmoc, která je provází si ostatně někteří sami dobře pamatujeme.

Ve známém úsloví *Co peklo schvátí, víckrát nenavrátí* dal by se s úspěchem zaměnit podmět za slovo Vodník, a platilo by beze zbytku, nejen jako toužebná představa.

Jak šel čas, měnil se ale vodní démon z původní pohanské

personifikace živlu ve folklórní postavu. Přineslo mu to nové možnosti realizace, později i nové úlohy a nové postavení; z obávaného reprezentanta obávaného živlu, s nímž nebylo záhodno nejen diskutovat, ale už vůbec se setkat, stal se postavou spíš znevažovanou než váženou, nástrojem msty bezmocných a pomocníkem při výchově dětí. Stalo se tak nejen jemu, mnoho nižších mytologických bytostí prošlo touž kariérou. Některé změnila k nepoznání, jiné si udrželi kontinuitu.

Musíme pak někdy složitě pátrat, kdože se to vlastně opravdu skrývá za maskou Bílé paní (kdysi rozhodně nebývala bubákem lidského původu), u některých ale máme odpověď hbitě po ruce.

Nebo na dosah, co by do knihovny ruku natáhl, či šest písmen do vyhledávacího pole v počítači vyklepal.

Kontrolní dotaz: Kdo je tedy vodník?

Přece individualista, obývající řeky, potoky či jezera, samotář a tak trochu misogyn. Tvor nadaný schopností měnit podobu ve zvíře vodní, ale i suchozemské, příkladně v koně (často bez spodní čelisti), v černého psa, berana, či ve vodního ptáka. Ne v holuba, nedokáže se prý proměnit ve zvíře, které nemá žluč. Umí dokonale pracovat s vodou, několik kapek dokáže proměnit v povodeň, dovede umně lámat ledy.

Ve vodě je silný, ale souše mu příliš nesvědčí.

Nerad se pohybuje po svých, na suchu jezdí na koni či krávi, pod hladinou na sumci. Jeho škodící metody se během věků vyprofilovaly v známé topení lidí a schraňování jejich duší, v trhání sítí či převrácení loděk. Pokud není ženat s vodní pannou, láká lidské dívky, často spoléhaje na jejich marnivost. Úspěšný sňatek pak ohlašuje povodní.

Pokud jde o vzhled, drží se vodníci krajových zvyklostí – český hashrman preferuje žlutou a zelenou kombinaci obleku (s vlhkým šosem), je k poznání podle žabích očí a bambulovitých prstů, tatranští vodníci našich sousedů jsou kupříkladu porostlí mechem.

Chcete-li se nějak zajistit, pak nejlepší ochrana proti vodní-

kovi je převážně botanického původu: černobýl, tolita (pozor, je jedovatá) a kapradí. Výbornou ochranou je klokočí, posvěcené na Květnou neděli. Pro odchyt je pak třeba použít houžev, spletenou z devatera lýčí a barevných tkanic. Populární lýko samo o sobě dříve platívalo jen v případě polských topielců, ale k těm jsme ještě nedošli.

Vlastně jsme vůbec nevyrazili.

Proč ne?

Vodní démony – ne nutně vždy v antropomorfní podobě – nalezneme po celé planetě. Ať už z důvodů, které už jsme zmínili, nebo jako ochránce, či přímo ztělesnění důležitých vodních zdrojů. Vymyslely si je, nebo aspoň vypůjčily od sousedů všechny národy. Obsadily je do mnoha příběhů, obdařily je mocí a živily rituály. Narodila se tak stvoření mocná i potměšilá, zlá i přívětivá. A zajímavá. Někdy nápadně, až podezřele podobná, jindy originální.

Tak proč se za nimi nevydat?

Nevyrovnaně (leč logicky) bude první zastávka – ta domácí – delší, než ostatní, vodník, jak ho známe si to zaslouží. Stejně jako víly, vodní žínky a rusalky, i když u posledně zmíněných se dobereme pro někoho překvapivého zjištění, že vlastně nejde o slečny tuzemské.

Ale nepředbíhejme.

V druhé části obejdeme celý svět, zastavíme se tu i onde, navštívíme velké země, jakož i místa na mapě nepatrná. Ba i do minulosti si odskočíme. Jak se budeme vzdalovat od rodné hroudy, stane se naše cesta rychlejší a zastávky kratší, neboť náš průvodce – jak tímto přiznává, je osobou zbrklou a neustále spěchající.

A také mu o cizích končinách chybí příslušné vědomosti.

Smíříte-li se s tím, netřeba se už ničeho jiného obávat. Nečeká nás nijak náročná cesta, a to ani v přeneseném významu. Složitě teorie mineme s přivřenýma očima, abychom se v nich nezačali topit, k tomu nám stačí všechna ta voda kolem.

Vyhneme se, pokud to půjde, moři a jeho obyvatelům – slané a sladké vody jsou dva naprosto odlišné biotopy i z hlediska bubákologie a věd příbuzných. Jen tehdy, bude-li to nutné (například z titulu dohledu nad oběma typy vodstva, anebo proto, protože se průvodci zalíbí cákat se chvíli na pobřeží oceánu) mořské potvory a netvory vzpomeneme.

Připraveni?

Následujte deštník.

Světadíl první – Evropa, tady to známe

Země Koruny české

Každý výlet někde začíná a většinou začíná doma. Nebudeme tedy potřebovat žádný cestovní prostředek vyjma vlastních nohou či linkové dopravy. Ani tropické helmy, anoraky, opalovací krém s vysokým faktorem, kanystr s ověřenou vodou, železnou zásobu konzerv, kompas, knížečku konverzace příslušného jazyka, očkování, pojištění, pas, harpunu, nabitou pušku nebo nabitou úvěrovou kartu, rukavice, šály, patery plavky, zkrátka si vystačíme s týmž, co sebou vezeme třeba na Karlštejn.

Jak jsme si připomenuli v úvodu, tuzemské vodní plochy i toky obvykle obývají **vodníci**. Ať už jsou to velké a pověstmi opředené řeky Vltava, Labe, či Dyje, nebo úzké a mělké potoky (a všechno průtokem mezi zmíněnými póly), horská jezera i studánky.

Nebo rybníky. Znamé jihočeské jezerní oblasti Třeboňsko a Českobudějovicko kdysi nebyly jedinými – na Pardubicku mělo budování umělých vodních nádrží tradici starší a svého času byla tamní rybníční soustava větší. Na severní Moravě to byl především Jiří Tunkl z Brníčka a na Zábřeze, kdo na svém velkém a rozsáhlém panství zakládal množství rybníků, až se mu kapr dostal do rodového znaku. A sám Tunkl do pověstí, v nichž po smrti zapřažen do pluhu a veden čertem rozorává hráze. Podobně jako Jakub Krčín na Třeboňsku.

Nás však duchové – aspoň v tuto chvíli – nezajímají. Chceme vodníky.

To základní o českém hastrmanovi už víme. A propos, to jméno, **hastrman**... Nezakrývá svůj původ v německém *Wassermann*, vodní muž, jež je výslovností českých mluvčích nepatrně zkomoleno. Hastrman, Besrman, Vosrmon... Nejde ovšem o obyčejnou výpůjčku z nedostatku vlastních termínů, ani o jméno, které by si sebou přinesl jako přistěhovalec. Jde o zcela záměrnou náhradu za tabuizované slovo.

Nejen ďábel příběhne, sotva zaslechne své jméno, ani vodníka nebylo radno dráždit. Proto ho staří Čechové při řeči titulovali německy, jazykem, kterému oni víceméně rozuměli, zatímco vodník ne.

Nadpřirozené bytosti vůbec nemají svá jména rády, třeba takový krkonošský Rýbrcoul, jemuž se z bezpečnostních důvodu říkávalo Pan Johanes. Platilo to dříve i pro lidi, vědělo se totiž, že pokud znáte něčí skutečné jméno, můžete ho (nebo to) ovládat.

Zmínili jsme čerty.

S nimi má, podle některých pověstí, vodník společný původ. Jak praví obvyklá – a oficiální – teorie, počítají se čerti od známé roztržky Stvořitele se svým prvním zástupcem Luciferem. Neúspěšný pokus o převrat skončil defenestrací – při pádu z nebeské výše nelze oblafnout fyzikální zákony, a tak se padlí andělé zaryli hluboko pod zemský povrch. Tam si založili trucpodnik zvaný peklo – odtud pak vyřázeli na svět pokoušet lidstvo. Dopad některých andělů ale zmírnila voda, zůstali v ní a stali se vodníky (ti, kterým překážely v cestě pod zem skály, pak vzali za svou živnost lesních a skalních duchů). Občas se objevují i teorie jiné, na Bydžovsku se prý vodníkem stal krutý loupežník, jehož proklela jeho poslední oběť. Stejně tak se zlý baštýř od rybníka Rožmberka proměnil po smrti v černého vodníka.

Obvykle býval hastrman postavy menší než obvyklé. Přímo trpaslík, což nás přivádí k dalším z běžných jmen: **Mužíček**. Sdílí tuto charakteristiku s mnoha jinými nadpřirozenými tvory, kteří zůstávali s člověkem, vlastně nedaleko něho, v onom tušeném prostoru, hned za hranicí kam dohlédneme, od pohanských dob. Není to jen záležitost konfrontace s křesťanstvím, je to problém střetu dvou kultur, bez ohledu na konkrétní náboženství.

Kromě nejznámějšího zeleného fráčku nosíval někdy šedou, jindy červenou. Zelený klobouček, zrzavé vlasy. Červená a zelená v jeho šatníku převládaly, což ovšem

neznamenalo, že se nemohl obléci do něčeho méně stylového. Ale styl je styl, proto nosíval on občas a vodníčata běžně punčochy ze síťoviny. Podobně jako čert byl i on několikrát spatřen v převleku za myslivce. Byla to jistě nedůvěřivá úcta k úřadu, která mu tento vzhled v očích venkovanů propůjčila.

Jsou i hlášení o tom, že využíval i identitu pašeráka, nabízejícího levnou kořalku, opilec se totiž snáze topí. Takto postižení (kteří přežili, ne ti, jež dostal) tvrdili, že podaný alkohol musel být začarovaný, jinak by mu tak snadno nepodlehli. Ale to už jsme nahlédli na praktiky útoku, jimž se budeme věnovat až za chvíli.

Ted' ještě pár slov ke vzhledu.

Někdy s koňskými kopyty, jindy s bambulovitými žabodídními prsty a vypoulenýma očima, podoba se mohla měnit. Na Bydžovsku kupříkladu popisovali vodníka s rybími šupinami místo vlasů a s drápy místo nehtů.

Jako trpaslík (nebo chlapec) s purpurovou čepicí chytával ryby a na břehu je vařil. Nebo jen tak seděl a koukal na hladinu; když ho někdo vyplašil, pak zařehotal a vrhl se do vody.

Míval někdy v ruce proutek, jímž biblickým způsobem otevíral vodu; těžko říci, zda jde opravdu o vliv příběhu židovského exodu, či pozůstatek z doby pohanské.

Voda, která ho prozrazovala, nemusela crčet ze šosu, ně kterému vodníkovi odkapávala z malíčku pravé ruky, který postrádal nehet. Stejně jako u víl, jiných vodních slečen i hastrmanů cizozemských, jak ještě uvidíme, se mohla jeho moc také skrývat ve vlasech. Pochopitelně vlhkých, suché nefungovaly.

Huhňal. Někomu jeho hlas připomínal štěkot psa nebo křik páva. U vodních démonů to není nic neobvyklého, lidé si totiž jejich projev odvodili ze zvuků samotného prostředí. A šumění prudce tekoucí nebo padající vody může vjem vzdálených lidských hlasů vyvolat.

Vodník z Dřevnice, levostranného přítoku Moravy, byl prý měkký jako vosk nebo bahno, takže se nedal přeprat. Aspoň

tak tvrdili opilci, s nimiž se často pustil do křížku.

Zajímavou charakteristiku druhu zaznamenali pozorovatelé silničního provozu. Hastrmani jsou extrémně těžcí pro koně táhnoucí povoz, jehož kočí nabídl u cesty se ploužícímu pocestnému svezení. Jakmile malý človíček nastoupil, mělo celé spřežení co dělat, aby vůz utáhlo.

Hovoříme-li o nadpřirozené bytosti, není bezohledné přezírání přírodních zákonů nic divného.

Opatrně ale s volnou fantazií. Jak upozorňuje kupříkladu Gilbert Keith Chesterton, zákony stanovené *uvnitř* pohádek a pověstí musí být dodržovány s až bezohlednou důkladností. Pokud slon létá, tak ať si poletuje, pak ale nemůže mít zničehonic problém překonat několik metrů širokou propast. Tato pravidla jsou stálá a neměnná, a pokud v příběhu dojde k rozporu, pak je evidentní, že se ho cestou časem kousek ztratil. Nebo se k němu zatoulala část nějakého jiného vyprávění. Tohle se dělo a děje stále.

Vraťme se k vodníkovi a jeho schopnostem.

Jak už víme, uměl měnit tvar. Pes, beran, ryba, obojživelník... Umění metamorfózy v celou řadu zvířat, ale i předmětů, jako je košík nebo kovadlina (v ní kupodivu i přes to, že železo je pro nadpřirozené bytosti škodlivé) nalezneme v celé řadě příběhů. Schopnost proměňovat se také nevztahovala pouze na něho samotného, dokázal transformovat i jiné objekty živé či neživé. A dělával to. Jako ten vodník, který po vzoru středověkých šprýmařů Žita či Fausta potrestal neuctivého sedláka tím, že prohodil tvary zvířat jeho hospodářství, kachny s voly, kočku s kvočnou, králíky s holuby, přičemž všem nechal jejich původní hlasy a potřeby.

Nejčastější podoba byla ovšem podoba bílého nebo černého koně (často bez spodní čelisti). Tvrdilo se i, že vodník, jakmile se dotkne suché země, se v takového oře mění automaticky. Proč?

Někdy jen proto, aby mohl škodit. Rozhazoval seno na loukách, nebo se jen pásł, proháněl se po kraji, či navštěvoval stáda řehťajících čtyřnožců na pastvinách.

Nebylo dobré neznámého koně sedlat. Jak později uvidíme, platí toto varování především na Britských ostrovech, ale i v českých pověstech se tu a tam můžeme setkat s koněm, který poté, co mu někdo vyskočí na hřbet, vyrazí rovnou do vody a jezdce utopí.

Takovým situacím je třeba se vyhnout, a proto se lidé vyhýbali i jejich náznakům v podobě neznámých koní. Byť šlo o zvířata už od pohledu silná a zdravá. Našli se ale i tací, kteří – jako sedlák z Libčan – chytali vodníky do lýkového lasa právě za účelem zisku výborného tahouna. Zmíněný pán věděl, že v rybníce u jeho louky hastrman bydlí, proto sebou nosíval v kapse lýkový provaz. Ne pro strýčka Příhodu, dobře věděl, jak a kdy ho použít. Čekal a dočkal se, jednou na vodníka na břehu narazil, vytáhl lýko, přehodil mu ho přes krk, vytáhl ho na souš a vodní muž se okamžitě změnil ve statného, leč krotkého oře.

Inu, lidé. Daleko došli, od až nábožného strachu až ke prostému zneužívání.

Jindy bylo chycení vodního koně pouhá sebeobrana, či dokonce prostá náhoda. Takové zvíře pracovalo mnoho let v plné síle, jen se nesmělo dostat k vodě. Většinou ovšem nepoučený čeledín, nebo soucitná děvečka zvířeti napít dali, načež následovala proměna zpět v humanoidního tvora, někdy slib o bezpečí při koupání zachránci a vždy vyhrožování nedobrovolnému zaměstnavateli utopením.

Nečekaným způsobem reagoval mimochodem takový oř na hvízdnutí: padl k zemi a proměnil se zpátky ve vodníka. Aspoň v některých krajích.

Co lidové skazky zaznamenávají a zdůrazňují, je hastrmanova značná fyzická síla. Opět souvisí se živlem; voda, ať už ve své záplavové energii, či soukromě koncentrovaná ve víru, je mocná. A voda jako médium také vodníkovi sílu propůjčovala, mimo ni – pokud si nezajistil průběžné udržování humidity vlhkými vlasy, či šosem – byl téměř bezbranný. *Devět much by ho přepřalo*, praví lidová moudrost. A po-

tvrdí, že kupříkladu příběhem od Mělníka, kde se vodník z rybníka Konšel rád prával s tamními kluky, a to s různými výsledky. To hastrman z Chlumeckého rybníka se pustil do křížku s pasáky jen jednou – a dostal naloženo tak, až musel utéct do vody, která se zbarvila jeho krví.

Neporazitelný ale nebyval hastrman ani pod hladinou. Musel však na něho vyrukovat zkušený bojovník, zařikávač, nebo někdo s letitou praxí v zápase s nadpřirozenými tvory.

„Půjdou-li na hladinu bílé bubliny, bude to dobré. Červené – to jsem to prohrál,“ říkali v pověstech takoví hrdinové, když vstupovali na nepřátelské území, ať vodníka vyhnat, vytáhnout ven, nebo jen přinést něco, co odnesl. A protože pověsti v takovém případě obvykle oslavují vítěze, bublá to bíle a bubák bývá po tuhém boji přemožen.

Čtenáři díla Jiráskova a návštěvníci divadel znají některé vodníky i po jménech. Michala a Ivana, zelené mužíky ze hry Lucerna. Jsou to ovšem – protože Jirásek poctivě vytěžoval folklor, nevymýšlel si – jména opravdová. Takto začasté v pověstech lidé hastrmany oslovovali: v Čechách **Michale**, na Moravě **Ivane**; manželka se pak obvykle jmenovala **Sára**.

Pojmenováním často Zlo, nebo Nebezpečí oslabujeme, a člověčí jména obávaných bytostí naznačují, že vodník nebyval jen nebezpečným protivníkem. Byl také užitečným, ne-li nezbytným partnerem v profesích, které s jeho živlem souvisely. Pro rybáře, voraře a vůbec lidi od vody – pokud prokazovali patřičnou úctu mokrému prostředí – byl užitečným pomocníkem či patronem. Takovým lidem, kteří vlastně patřili do jeho sociálního okruhu, půjčoval peníze (ne na lichvářský úrok, ale poctivě), chodil na svatby a dával dary, býval kmotrem jejich dětí. Vodníčata pak naopak někdy mívala v téhle funkci třeba husopasky, které si z nudy povídaly se žábou a slíbily jí, netušíc s kým že to vlastně vedou monolog, že určitě půjdou za kmotry jejím pulcům. O to pak bylo větší překvapení, když se za nějaký čas objevil

vodník a žádal splnění slibu. Provedl pak návštěvníka roze-
stoupenými vodami do svého podvodního paláce a za službu
jej i odměnil. Pověsti se totiž obvykle shodují i v tom, že ač-
koliv je to tvor lstivý, zároveň poctivě drží slovo.

Dostal se i na další úroveň.

Většina nadpřirozených bytostí prochází třemi etapami
existence: pohanskou, adaptovanou a moderní (tedy pů-
vodním stavem, převzetím do pozdějšího převládajícího ná-
boženského systému a přeměnou v báčorku. Tyto fáze
přirozeně nemají ostré hranice, někdy některá chybí a občas
se bytost rozdělí na několik nových nezávislých entit, pří-
padně se několik starých spojí v jednu novou. Bylo by z toho
dlouhé a zamotané vyprávění, a takovým se chceme vy-
hnout.

Ve zkratce byl tedy vodník božstvem, později démonem a
nakonec skončil jako pedagogické strašidlo – tuto funkci
plnil ale vždy – a pohádková figurka. Podobně jako další po-
pulární potvůrka, čert.

Rohatého (v jeho lidové, ne démonologické verzi) připomí-
nám proto, protože podobně jako vodník se někde na pomezí
druhé a třetí existence stal i představitelem trestající sprave-
dlnosti.

Jeden příklad za všechny.

Očividně se inspiroval dobře známou pohádkou o rybáři a
rybce, ale ve skutečnosti jde o obvyklé moralistické vyprávě-
ní o tom, že lidé nevědí, kdy mají dost.

Žili byli kdysi v Budyni rybář a jeho žena. Chaloupku měli
na spadnutí, nijak zvlášť dobře se jim nevedlo. Pracovali do
úmoru, nic platné. Chudoba se jich nepouštěla.

Až jednou zaslechl jejich stížnosti kolemjdoucí mladý
muž.

„Pomůžu vám. Nic za to nechci, jen nesmíte zapomenout
na to, že jste taky bývali chudí,“ prohlásil a věnoval jim vá-
ček zlatých mincí, z něhož nikdy neubývalo.

Rázem bylo veselo. Chaloupka odkráčela ke všem čertům,
manželé se z ní přestěhovali do honosného zámku. Chudoba

šla ze stolu, na ten by se k plným mísám a talířům a džbánům nevešla. A neměli bychom příběh, kdyby jako zbytnou neodsunuli zbohatlíci i podmínku charity.

Až jednou na jejich dveře zaklepal žebrající dědoušek.

Jestli by nemohl u nich v domě přespat, jen na jednu noc, podívejte se, co se žene za činu.

Nemohl, tohle je nóbl dům.

Na to žebrák zaburácel ještě silněji, než bouře, která se proháněla po obloze, a zmizel. Příhnal se povodeň, která zámecký spláchla, a na jejích vlnách se vezl zelený mužik, hvízdající tak silně, až někdejší rybáři ohluchli a utopili se.

Jak pověsti vypráví, ač býval brán jako samotář, vedl často vodník čilý (víceméně, vzhledem povaze) sociální život. Většinou ovšem s nepříjemným dodatkem.

V pražském Podskalí chodil místní hastrman na pivo do tamní hospody. Býval to vážený štamgast, za jeho návštěvy býval výčep plný a tržby utěšené, jen se vždy lokál po půlnoci popral a někdo přitom přišel o život.

Nikdy se nevyplácelo vodníkovi se vysmívat, jakkoliv vypadal a choval se směšně. Ani si tropit posměšky z těch, kteří se ho báli. V takovém případě nemuselo hrozit jen utopení příslušného provinilce – v příběhu z Blatné si jistá těhotná žena dělala cestou kolem zámeckého rybníka legraci ze svých vystrašených společníků, až na ni samotnou vodník z rákosí vyskočil. Utekla mu, což o to, ale když po čase porodila, měl její syn na hrudi červenou skvrnu – vodníkovu znamení – a v dospělosti se v zámeckém rybníce utopil.

Podobně představitel vlhkého živlu promočil (je tam -r-, vy nezdvouřáci) hospodského od Náchoda, který jednou, když krácel se svými dvěma přáteli po hrázi, zavolal: „Hej, vodníku, co vzkážeš kosteleckému.“

„Pozdravení,“ ozvalo se nečekaně.

Hostinského humor nepřešel, ačkoliv reakci pochopitelně nečekal. Ale také se neobtěžoval, když už mu bylo napovězeno, v Kostelci u vody kváknout. Cestou zpět se z Náchod-

ského rybníka vylila vlna, načež bylo skrz naskrz mokrému živnostníkovi sděleno: „Příště vzkaž.“

Pověstmi z různých krajů je potvrzena ševcovská zručnost vodníkova. Nebyla to jen představa Josefa Lady, který na svých obrázcích posazoval vodníka na vrbu, an flikuje boty; dávno před ním lidé dobře věděli, že hastrman si své parádní a nezničitelné červené střevíce vyrábí z kůží utopených zvířat. Taková obuv byla nezničitelná, jak potvrzují rodinné historie, vyprávějící, jak dědeček kdysi vodníkovi jednu botu – právě tuhle, co mám na noze – ukradl, a jak si k ní nechal člověčím ševcem udělat druhou do páru. Ta se po nějakém čase prošla a rozedrala, což se u vodnické nepodařilo. Pořád ji v rodině máme (jen je trochu z módy).

Jiné vyprávěči tvrdí, že takové vlastnosti mají pouze boty lýkové, jaké smí za život vyrobit vodník pouze jedny. A ty s nohou šťastného majitele i rostou. Ovšem pozor, dámy, ta z vás, která by nosila vodnické botky, ta se nevdá.

Někdy vodník prodával (nebo nakupoval, obojí v přestrojení, které stejně všichni brzy prohlédli) zboží na trzích. Mívali ho rádi, protože tam, kde obchodoval hastrman, prodávalo se hodně zboží. Občas ale, to už se při obchodech s nadpřirozenými bytostmi stává, to nedopadlo nejlépe – parádní zelené pentle se doma ukázaly jako pouhá tráva. U Třebechovic zase kramář s vlhkým šosem každého, kdo se u jeho obchodu zdržel až přes soumrak, utopil.

Vypráví se – a to na různých místech – jak vodníkovi usekl řezník prst, když mu tento ukazoval jaké že by chtěl maso. Pro obchodníka to většinou končí utopením, a to nejen v rybníce, ale i v kaluži, ba dokonce je zaznamenána smrt následkem lžíce polévky. K tomuto sporu ovšem je nutno podotknout, že viníci bývali na obou stranách, jak na nepřející a xenofobní řeznické, tak i u vodníků, kteří někdy platívali dvacetníky, jež se později ukázaly jako rybí šupiny, nebo papírová kolečka).

Čímž se konečně dostáváme k tomu nejdůležitějšímu (a nejznámějšímu), co o vodníkovi víme: k lovu lidí.

Nemusel je vždy topit, někdy svou oběť uškrtil, na věci to ale nic nemění.

Výběr kořisti není jednoznačný.

Míval spadeno na ty, kteří mu ublížili, to už víme. Častými oběťmi bývaly samozřejmě děti. Zaměřoval se na osoby osudem předurčené, jakož i sám si oběti vybíral.

Obzvláště na pozoru se měly mít šestinedělky. Jako v jiných případech a před jinými škůdci ne samy pro sebe, ale v zájmu novorozence. Existují folklorní záznamy, vyprávějící o záhadném vetřelci, tu podivné ženě, tu chlapci, který ukradl nehlídané dítě z kolébky a utekl s ním do tůně. Doporučovalo se proto – když nebylo zbylí – ovázat na chvíli, kdy zůstane bez matčina dohledu děťátko kolem ručky růženec, matka sama pak měla mít při cestě mimo dům na hlavě mužský klobouk. Ochrana čerstvě na svět vykukujících človíčků ovšem zahrnovala celou řadu praktik a množství varování, hastrman nebyl zdaleka jediný, kdo o existenci či život dítěte usiloval.

Člověk, který měl utonout, měl prý na čele znamení – vodník proto koupajícím nejprve zkontroloval čelo a neoznačené jedince ignoroval, nebo po zjištění přehmatu propustil.

Líčivával pasti. Různé – dobře známé zůstaly barevné pentle, které věšival na vrbu ve snaze přilákat na zrádně kluzký břeh parády chtivé dívky či zvědavé děti. Býval to ovšem celý sortiment drobného zboží, nejen ozdůbky.

V rybníce u Červených Janovic kdysi tamní vodník krášlil strom na ostrově uprostřed, aby zvědavce musel přes nepřátelské území. Když tuto praktiku rodiče odhalili a na ostrov už žádné dítě neplavalo, změnil taktiku a mísil se v podobě chlapce do her na břehu. Házet klukům čepice do vody, jenže se přepočítal, žádný si pro ni neskočil. A navíc ho poznal místní mlynář a hastrmana vyhnal.

Lidé od vody, rybáři i jiné profese, kteří si za dlouhé roky vypěstovali jistou formu šestého smyslu, mnohdy věděli, kdo

a kdy bude obětí; někdy dotyčného upozornili (pochopitelně bez úspěchu) jindy mlčeli, protože prozrazením by se sami ocitli na seznamu příště utopeného. Nejen v Čechách, ale i v celé Evropě i mimo ni bývalo vůbec zvykem tonoucím nepomáhat; zabraňovala tomu víra v předurčení. Je-li něčí osud utopit se, pak by byla jeho záchrana vzpourou proti Bohu.

Při samotném aktu se hastrman neomezoval pouze na práci silných rukou, jimiž tahal plavce i neplavce pod hladinu. Nechával za sebe pracovat pasti přírodní i vytvářené. Vodní víry, například. Využíval i techniky, jako pavučina jemných a neviditelných, ale pevných sítí, které nastražoval pod hladinou. A v některých krajích sám vodník určoval místa, kde je bezpečné se koupat, topil až mimo tuto zónu; to už je ovšem ukázka pozdní dokonalé aliance nadpřirozeného tvora s rodiči.

Platil také přísný zákaz koupat se tam, kde si bubák pěstoval Vodníkovu kvítí, lekníny. Kdo měl tolik nerozumů a pokoušel se území těchto zajímavých květů prozkoumat, dá mi jistě za pravdu, že šlahouny oddenků jsou bezpečně nebezpečné i bez hastrmana v blízkosti.

Svému povolání a činnosti se nevěnoval nepřetržitě, dopřával si i volna.

Dnem, kdy přenechával topení prosté přírodě, býval pátek. To obvykle jen na břehu spravoval síť a dával se do pucu. Byl to i Den otevřených dveří, kdy bylo možno bez vstupného, tedy bez trestu, navštívit jeho podvodní říši. A když už jsme u kalendáře, vzpomeňme ještě den Sedmi bratří, což je desátý červenec – toto datum patří k velmi hrozným, neboť vodník dle pověr na Sedmi bratrů utopí sedm lidí. Nebezpečí hrozí i těm, kdo se koupají 29. června, tedy na svatého Petra. Také na svatého Prokopa, 4. července, slaví vodník svůj svátek a nejraději ho oslaví ziskem nějaké pěkné dušičky. V nedobré náladě je také hastrman na jaře na Smrtnou neděli. Zatrhnout v kalendáři je vhodné i 24. srpna, (svatého Bartoloměje podle katolíků), kdy se podle moudrých lidových

pozorovatelů „*jelen vymočí do vody*“ a v takové směsi už se koupat nedoporučuje.

S jedním konkrétním dnem se pojí i z dnešního pohledu trochu adrenalinová praktika: Na den svatého Jana Křtitele házívaly dívky do vody věnečky, aby si ověřily svou budoucnost. Vodník v ten den číhával pod hladinou, a ta slečna, jejíž věneček ulovil, do roka a do dne, případně do sedmi let, patřila jemu a vodník si ji utopil.

Špatné to bývalo v poledne. Existují příběhy o hastrmanovi, který se nechal podvést tvrzením o tom, že je teprve devět a člověka neutopil, stejně jako záznamy, kde nekompromisně zabíjel. Pravda, někde si diskriminačně nevšímal o dvanácté se koupajících hochů, zatímco dívky pod vodu stahoval, a někde se říkalo, že poledního plavce ochrání lískový proutek, uříznutý před východem slunce na Velký pátek, přesto opatrně.

Poledne bylo ovšem nebezpečné vždy, netřeba připomínat (ale stejně to uděláme) Polednici. Nejen ona, i celá řada jejích příbuzných v různých končinách světa dohlížela na posvátný a magický bod dne, kdy Slunce stojí nejvýše. V praxi ovšem takový zákaz poledních prací znamenal praktické snížení případů úpalu a úžehu a tedy i nebezpečí života. Proto zmíněná polednice přežila coby pedagogický bubák velmi dlouho.

Je pravdou, že se ke své práci vodník poctivě přiznával.

„Před chvílí jsem utopil mlynářovu dceru,“ říká kolemjdoucím, kteří uvěří, až když přijdou ke mlýnu a spatří, jak nebohou dívku vytahují z vody. Nebývalo zvykem, aby se hastrman vymlouval – opět to souvisí se živlem, a nezvratností osudu.

Všichni víme, že vodník duše utopených lidí pečlivě schraňuje pod pokličkami hrníčků. Ale proč?

Přiznáváme, že zasvěcený výklad, zahrnující prastarou víru ve Dvojníky, okořeněný špatnou interpretací dobrých pří-

rodozpytných pozorování a podložený antropologickým rozbohem je nad naše síly. Po důvodech a smyslu ostatně nepátrali ani lidé věků minulých. Existuje zlaté pravidlo existence, podle nějž se nemá šťourat do toho, co funguje; jakkoliv je opravdu užitečné, jeho bezhlavá aplikace může vést k tomu, že zapomeneme *jak* to funguje, pročež nemůžeme příslušnou věc/postup/systém opravit až pracovat přestane.

Bývalo třeba zvykem sledovat kukačku či sojku v letu, protože to mělo přinést štěstí – lidé v době, jíž říkáme obrozenecká, tedy za ptáky pobíhali nejen v naivní důvěře, ale hlavně i bez vědomí toho, že podle původního zadání mají sojku sledovat až k jejímu hnízdu, aby se pokusili získat kouzelný kamínek, vhodný k hledání neviditelných pokladů. Prostě jen běhali. (Sledování kukačky mělo, či mohlo člověka přivést k hnízdům lesních včel, ale i tenhle veskrze praktický a okamžitý přínos z lidských hlav vypadl.)

Vodník prostě sbírá duše. A hotovo.

Jak už víme, byl ostatně vývojovou formou padlých andělů, kteří totéž metodami sofistikovanějšími, včetně složité byrokracie, činili také.

Shromažďoval je v hrníčcích s pokličkami, čímž celá záležitost končila. Bylo pak v podstatě jednoduché (pokud se ke sbírce porcelánu někdo nepovolaný vůbec dostal) duše utopených vysvobodit; dělo se tak ovšem obvykle náhodou, nedopatřením či nemotorností hostů z lidské říše.

Některé oběti ale čekal jiný osud.

Přetrvává v něm stará víra v jiné světy a (v tomto případě jednosměrnou) možností je navštívit. Někdy se utopenci stávali obyvateli vodníkovy říše a děsili – v případě našich severních sousedů i topili – své někdejší, zatím živé soukmenovce. Zajímavější je pak případ utopenců zpod Vyšehradské skály, zvláště pak těch, kteří takto skončili na sv. Petra a Pavla, den patronů vyšehradského kostela. Ti totiž podvodní rozsedlinou doputují dovnitř tohoto geologického útvaru, kde doplní počty tam dislokované jednotky spících rytířů, čekajících podobně jako jejich bratři ve zbrani v

Blaníku i v jiných nadpřirozených posádkách na okamžik, kdy bude zemi nejhůře; vyšehradský útvar podléhá velení samotné kněžny Libuše. V těch místech se topící nešťastníci se pro tuto pověru často nedočkali pomoci, což je ovšem tabu nejen tohoto místa a nejen Čechů, je známé i z jiných končin a z dob v podstatě nedávných.

O ochraně a boji s vodníkem padlo několik slov už v úvodu.

Často bývá botanického původu: černobýl, tolita, kapradí. Výbornou ochranou je klokočí, posvěcené na Květnou neděli, další rostlinou (která zažene i člověka citlivějšího nosu) je bílá cibule. Nezkonzumovaná, zakopaná u prahu. Dívkám, které se staly objektem vodníkovy mužného zájmu, se doporučovalo umýt se v heřmánku, svařeném ve svěcené vodě. Pokud to vlhkého nápadníka neodehnalo, mělo se použít kapradí a devětsil, coby účinný repelent. Vodník, vyrušený při práci na vrbě (obvykle ševcovské) byl, jako mnoho řemeslníků, jež někdo vytrhne z díla, vztekly a chtěl škodit: nepodařilo se mu to, pokud měl narušitel v ruce kopřivu.

Pomáhaly svaté symboly, ale i věci, které nás dnes mohou překvapit.

Vodník například nemohl utopit toho, kdo u sebe měl dvakrát pečený chléb, nebo ho aspoň jedl, existují i záznamy o nebojácném sousedovi z Nedvědic, který se vypravil na zlého vodníka, sídlícího ve Svatce; vybavil se dvakrát pečeným pecnem a touto nezvyklou zbraní hastrmana utloukl.

Byla tu též řada různých zvyků a drobných rituálů, stejně jako varování a zákazů. Platívalo, že kdo si myje nohy a zároveň u toho pije, nebo kdo při koupání jí, tak má osud ve sbírce hastrmanových dušiček jistý.

Bezpečně před vodníkem ochránilo i snědení srdce z hada, chyceného před svatým Jiří (tedy plaza odvážného a kalendář nevlastníciho, neboť, jak víme, na svatého Jiří vylézají hadi a štíři). Osoby s labilnějším žaludkem spěcháme ujistit, že mají na výběr, jídelní lístek ještě obsahuje topinku,

konzumovanou na Štědrý den.

Svatý obrázek dostávaly od starostlivých matek děti, když se šly poprvé koupat. Velmi bezpečná byla i červená stužka, přivázaná na zápěstí.

To je velmi stará a značně rozšířená praktika, červené vlákno. V celé Evropě sloužovalo k ochraně před čarodějnicemi a zlými duchy, podobné amulety nalezneme i v Indii. Patří tedy nejspíš ke společnému indoevropskému dědictví, ba k praktikám ještě starším, neboť i v mezopotámském Babylonu bývaly dveře do domů natřené na červenou, aby odháněly zlé duchy. Proužek látky téhle barvy se na Štědrý den házel do studny, měla zabránit tomu, aby se do ní hasrman nastěhoval.

(Pozor na krajovou specialitu, respektive jiný pohled na věc: pokud člověk, jenž má předurčeno být utopen, přece jen unikne, označí si ho hasrman červenou stužkou, aby mohl příště práci dokončit, respektive, aby se nesolidní oběť utopila později sama).

V nouzi (případně z nedostatku představivosti) přicházela ke slovu magická trojka. Třikrát se pokřizovat a třikrát se napít vody (druhou část bychom dnes nedoporučovali), nebo si třikrát polít vodou hlavu a přehodit se pískem, to by mělo pomoci.

Když bylo nejhůř, pak ve chvíli nejvyšší dokázalo hasrmana, stejně jako jiná strašidla, spolehlivě zahnat kohoutí zakokrhání.

Slunce a svítání mají nad bubáky neuvěřitelnou moc.

Lze též využít hasrmanových slabostí. Bojí se prý koček, což je zvláštní, pokud vzpomeneme na pověsti, v nichž tato zvířata používá (namísto jindy obvyklých žab) jako tahouny svého spřežení. Na druhou stranu si jistě vybavíme povídky o medvědovi za pecí a vodnímu nenechavci, jehož zvíře pohládilo; chytrý mlynář na dotaz po původu odpověděl: To byl jen náš kocourek, a měl nadlouho klid.

Sedí-li hasrman na břehu, mohou barevné pentle, jakých

jinak sám používá, také pomoci vodního muže potrápít – je jen třeba je zmuchlané hodit do vody, a on, stejně jako městské kachny, skočí za nimi, protože je zvědavý cože to přistálo na hladině. Zamotá se do nich, pročež nemůže konat své dílo.

Na Moravě se při setkání s vodníkem osvědčilo zaříkání:

*Kdes ty, mamono noční, byl, když sv. Jan Krista pána křtil.
Pryč od vody!*

Milovníci klasického divadla jistě poznali repliku Kláskové z Jiráskovy Lucerny, dramatik ji nicméně převzal, a to v podstatě doslovně, buď z vlastní zkušenosti nebo z etnografických zápisků.

Dojde-li na nejhorší, může pomoci jednoduchá praktika. Pokud znáte jméno topeného – alespoň kolem Netolic to platilo – můžete zavolat: *Levite, pust' Františka (Karla, Josefa, dle potřeby)*, a hastrman přestane. I jiná slova dokázala vodníka zahnat, až vyhnat. Byla to průpovídka *Moře hoří*, případně *Hory doly hoří*, na kterou reagoval: *Moje děti tam shoří!* a uháněl domů.

Neexistovala ovšem pouze sebeobrana pasivní. Člověk, znalý vhodných technik, mohl přejít do protiútoků.

Dokonalou zbraní – kromě jiného – byl proutek kočiček, posvěcených na Květnou neděli, bylo jím možno vodníka utlouct. Rozvinuté pupeny na jívě jsou mimochodem křesťanskou tradicí a tuzemskou náhražkou za palmové ratolesti, jimiž vítali Ježíše v Jeruzalémě.

Dobrý útok počítá nejprve s eliminací protivníkových výhod; jednou z těch vodníkových, jak už víme, je fyzická síla. Jistě máme také na paměti, že mimo své přirozené prostředí mu ji zprostředkovává vodní baterie v podobě šosu na zeleném fráčku. Stačilo tedy šos uříznout a jakmile přišel o tento zdroj potřebné vlhkosti, nedokázal se hastrman zmoci na podstatnější odpor.

Spoutat lze vodníka pouze nespářeným lýkem, které, ač je jinak značně silný, nedokáže přetrhnout. Používalo se nejčastěji k ovládnutí hastrmana v koňské podobě; člověk tak

získal neocenitelného tahouna, ale o tom už jsme hovořili.

Druhým z běžných důvodů proč vodníka lapit, byla snaha přinutit ho k vystěhování. Jak už víme, vodní muž drží slovo, proto i přes násilím slib, se opravdu obvykle odstěhoval.

Jak se tedy vodníka zbavit trvale?

Známe už nekompromisní mučení suchem. Méně drastickou, ale podobně radikální metodou bylo vypuštění rybníka, v němž zelenáč bydlel. Této metody použili například v Nedělišťích u Hradce Králové; nádavkem ke zmizení toho, kdo ze vsi utopil několik lidí, byla ještě značná suma v zlatých a stříbrných mincích, kterou na dně našli. Místní vodník si ani nestačil zabalit.

Jak už víme, vydávali se někdy zaklínači do hlubin, aby hastrmana vymetli ručně. Museli být ve své práci nejen zkušení, ale i příslušně vybaveni, obvykle však používané prostředky odbývali obecnými slovy.

Výrobní tajemství je výrobní tajemství.

Jeden takový odborník například u Světlé nad Sázavou ručně vytáhl z tamního rybníka nejen černý pokroucený kořen připomínajícího vodního mužíčka, ale na druhý ponor i jeho manželku a tři vodníčata. Z bubínku, který vodnice ukrývala pod fěrtochem – tohle slovo mimochodem znamená zástěru, která dnes sama nemá daleko k vysvětlivkám, schválně: kdy jste naposledy nějakou zástěru viděli? – tedy z onoho bubínku vysvobodil ještě čtyři dušičky, které se coby kanárce vznesly k nebi.

Hastrmanskou rodinku pak zaklel do Krkonoš. Bylo to vyhnanství milosrdně blízké (byť vypravěči připadala ta lokalita vzdálená a postiženým vodníkům příliš hornatá). Často se totiž strašidla vypovídala třeba až na Sibiř.

Někdy spolu bojovali i dva vodníci. Podle zachovalých pověstí ale nešlo o boj o teritorium, jak ho v dřívějších dobách vedli například lesní démoni, lesovici, nebo třeba i takové duchové domácí. Vodník posledních staletí je bytost charakteristikou bližší druhu *homo sapiens*, s jeho zvyky i zlo-

zvyky, a pověst od Jičina, kterou zmíníme, je docela běžnou historkou bez jakýchkoliv čarů.

Předmětem sporu byla ženská.

Jeden hasrman prostě chodil druhému za manželkou, což podváděný vyřešil ručně a stručně. Vlétl do rybníka svého soka a seřezal ho do krve.

„Ten už mi za ženou chodit nebude,“ sdělil pak náhodnému svědkovi, když vylezl z vody, plné červených bublin.

Nepřímo a neúmyslně pomohl vodník proti jinému vodníkovi v pověsti o vysloužilci, který se s ním podělil o poslední tabák. Z neškodného stařečka se samozřejmě vyklubala bytost schopná všemožných darů, voják si přál nabýt umění muzikantského. Dostal od hasrmana housle, na jejichž zvuk všechno tančilo.

Přišel poté do mlýna, v němž strašilo – byl to samozřejmě malý zelený mužíček, kterého bylo zapotřebí vyhnat a kterého tanec po celou noc natolik unavil, až se zařekl, že do mlýna už nev kročí. A nev kročil, dokonce slíbil, že bude topit jen v hluboké vodě.

Slovo dodržel.

Voják v mlýně už zůstal a vyhrával se svým kouzelným nástrojem po okolí, až jednou, když se vracel k ránu domů, uklouzl a spadl do tůně. Dostal se tím do vodníkovi vykázaného pole působnosti a zelenáč svého někdejšího přemohitele bez dalšího také utopil. Nevystavil si ale jeho duši jako trofej v hrníčku na poličku, vysloužilec od té doby musí hrát k tanci v podvodním světě utopencům. Tanečníci pak způsobují vodní víry.

Vodníci říční se od vodníků z rybníků mnohdy lišili. Ti z řeky obývali podvodní křišťálové paláce, nacházející se v krajině bez noci a bez chladu. Je to jistě reminiscence pohanských dob, v nichž existovaly jiné světy a kouzelné říše; byla to vlastně sama krajina, do níž kdysi lidé přišli a která jim připadala – třeba i navzdory propagandistickému proslavu o „*zemi rádem nedotčené, mlékem a strdím*“.

oplývající“ – nebezpečná a cizí. Žili v ní nesrozumitelným jazykem hovořící obyvatelé podivných zvyků, mnohdy po čase přežívající v kolektivní paměti jen jako národy skřítků a víl, které naučili lidi (tedy nás) potřebným věcem a poté odešli.

Rybníky, díla lidských rukou, brány do jiných světů nehostily. (V tomto pohledu je samozřejmě charakteristické, že pokud byla nějaká současná nemovitost magicky nebezpečná, pak ji postavili cizinci.) Na pomezí pak stojí pověsti o zatopených či do země propadlých městech, jejichž zvony lze tu a tam zaslechnout. Dalším zrnkem na rozhodčích vahách pak je i fakt, že – jak už víme – bývali někdy hastrmani z umělých nádrží původu člověčího. A lidé většinou straší ve svém.

Palác v podvodním světě lidé občas navštěvovali, obvykle na pozvání. Ať coby kmotři či kmotry, nebo příbuzní vodníkovy původně lidské manželky, případně za odměnu či z jistého furiantství. Málokdy to ale neskončilo přinejmenším nedorozuměním. Nejčastěji se zvědavý návštěvník podíval pod víčka do hrnečků a nevědomky tak osvobodil lapenou duši.

I když ve vodnickém podání býval jiný svět záležitostí většinou silně individuální, občas z pověstí vyskočí cosi nekonzistentního, zatoulaného ze ztracených příběhů. Jednou takovou koruptelou může být i pověst, již J. Košťál v *Českém lidu* situuje do kryptického města/místa, označovaného pouze iniciálou L. Jmenuje ovšem u vody bydlící rodinu, která zprávu podala: byli to Čermákoví, jejichž děvečka cestou z lékárny potkala skupinu lidí menšího vzrůstu, očividně cizokrajného původu, neboť všichni měli koňská kopyta.

Vodníci, jak ale víme, se ale nehoufují.

Zapomenutý národ vodních skřítků?

Možná. Leč nedávejme fantazii přílišnou volnost a držme se faktů, v našem případě folklórních záznamů.

S uvedeným vodním národem – ačkoliv jistě někoho takového také měl – ale nesouvisí funkce krále nad vodníky. Ta vznikla víceméně samovolně, díky mechanismu lidského myšlení. Rádi poměřujeme – vlastně to jinak ani neumíme – cizí a neznámé s vlastním. Náš mozek je zařízený na srovnávání. Protože v lidské hierarchii býval až nahoře panovník, předpokládala se existence takové funkce i v jiných společenstvích. Svého vladaře měli hadi i jiná fauna, tak proč ne vodníci? Podle tradice býval ostatně hashrman i ochráncem vodní fauny a to je role k proměně statusu ve vladařský navádějící.

Existují tedy i historiky o králi vodníků moravských či českých, příběhy někdy jen zmiňující funkci, jindy košaté, v mnohém připomínající ruskou pohádku o mořském carovi; v této staré slovanské pověsti ostatně můžeme najít jeden z kořenů pozdějších zlomkovitých informací o vladaři nad vodníky. Pravděpodobně ale nepochází přímo z oněch pradávných dob a staré domoviny, k místnímu životu ji přivedli zpět introdukcí literáti a překladatelé z původních východních zdrojů.

Král tuzemských vodníků je ve své podstatě okrajová záležitost, mnohem podstatnější personou podvodního světa je paní vodníková.

Zmínili jsme se, že se často jmenovala Sára, že stála svému muži věrně při boku, že vychovávala zelené potomstvo.

Mívala zelené vlasy, uměla se proměnit ve osobu staršího roku výroby nebo žábu, často používala těchto podob, aby požádala někoho ze souše za kmotra svým dětem.

Původu byla různého.

Lidského, nebo...

Moment.

Dostáváme se do zrádně podmáčeného terénu (ať jsme styloví i v opisech) a musíme v tuto chvíli začít striktně rozlišovat, respektive vyjasnit si pojmy.

Víla, vodní panna – a někdo tam vzadu říká: rusalka.

Nejsou to synonyma.

Nebo aspoň nebývala, až do doby relativně nedávné.

V pohanském dávnověku a v prvních křesťanských letech šlo o tři naprosto odlišné skupiny nadpřirozených dívek. Až devatenácté století shrnulo vodní panny s vílami do jedné přihrádky, a doba následující setřela v obecném vnímání téměř všechny rozdíly. K tomu běžně dochází, a nejen u nadpřirozených bytostí.

Trojí existenci jsme tu už probírali, takže si můžete pamatovat, že třetí fáze života nadpřirozené bytosti, fáze moderní, se může od původní představy lišit natolik, že z ní zůstává v podstatě jen jméno. Zahodí původ i obvyklé chování, náhradou převezme jiné od méně šťastných druhů, kteří se z lidské paměti ztratili. Někdy přijde i k zbrusu novým vlastnostem.

Nejběžnějším případem je splývání několika bytostí v jednu, tenhle jev se stává i v jazyku, když detailní členění ztratí význam. Někdy dochází k opaku – všechny lesní plody bývaly v ústech prostého lidu venkovského ještě dvě tři generace zpátky prostě jahody.

Na následujících stránkách tedy může dojít k jistému zmaření a nezbyvá než věřit ve čtenářovu bystrou mysl.

Než se ale podíváme dál, dokončíme návštěvu u vodníků, respektive u jejich manželek *lidského* původu.

Neboť takových nebylo málo.

Stejně jako mládenci suchozemští, i ti zelení se snažili zapůsobit na slečny, lákali je a sváděli, někdy se ovšem dívka stala objektem vodníkova milostného zájmu vlastním neuváženým chováním. Stejně jako v případech jiných nadpřirozených bytostí nesmí být totiž hastrman zavolán.

Tančila bych i s vodníkem, toto povzdechnutí opomíjené slečny je jasnou pozvánkou, stejně jako neuvážené *Vdávala bych, ať by to byl třeba hastrman*. Stalo se, pravda, že nepromyšlenou kletbu: Když nebudeš poslouchat, ať si tě vezme vodník, vyřkla i matka dcery, toužící jít k muzice, ale na výsledku to nic nemění. O příslušnou dívku začne jevit zájem neznámý fešák, slovo dá slovo, rozvine se dlouhodobější

vztah, a když slečna zjistí s kým to chodí, už bývá pozdě a je z ní mladá paní vodníková. Takového nečekaného nápadníka lze samozřejmě zahnat, ale to už jsme tu probírali.

Druhým, pro hastrmana víceméně jistým a méně nákladným a náročným způsobem získání nevěsty bylo prostě si ji utopit.

Ať tak či tak, vodnická svatba byla bouřlivá, provázená povodněmi. Nedoporučovalo se její chod nijak rušit, provinilci bývali utopeni.

Ačkoliv je vodník dobrý milenec, jako manžel a (pozorný) otec se projevuje až chorobnou žárlivostí. Či spíše opatrností: pokud manželku pustí na návštěvu na souš k rodičům, pojistí si její návrat obvykle dítětem v roli rukojmího. Xenofobní manželčina matka obvykle s tak divným zetěm absolutně nesouhlasí a zakáže dceři se vrátit; končívá to pak tragicky, jak jistě znáte z Erbenovy balady *Vodník*.

Krutost hastrmanova chování ovšem vyplývá z nekompromisnosti živlu, který představuje, to už víme.

Nadešel čas s vodníkem se rozloučit.

Zůstáváme ale stále ještě v rodné zemi, máme před sebou návštěvu u dalších obyvatel mokrého prostředí.

Pánové vyčistit nehty a boty, oprášit znalosti společenského chování, dámy necht' se zdrží módních připomínek, přicházíme k vodním slečnám a paním.

Vodníci, jak už bylo řečeno, slídí po nevěstách nejprve mezi vodními pannami. A vodní panna je také další celkem známé a celkem rozšířené strašidlo. Jak jsme naznačili, splynula v pozdějším folklóru s vílou, což může zavádět. Vyprávělo se také někdy, že se vílou stává rybářova dcera, která ztratila věneček. Taková pak topila mládence – na mrtvých tělech se nacházely modré pruhy na boku a stopy po prstech na šíji.

Obecně však vodní panna není víla.

I když ta pojmenování (plus rusalka) dnes považujeme za

synonymum, jde o rozličné bytosti. Rusalky jsou, pravda, taktéž obyvatelky vlhkých biotopů. ale jde o bytosti lidského původu, víly jsou dámy poněkud vznešenější a většího záberu. Dalo by se, s trochou fantazie, poznamenat, že víly patří k dnes neznámé (pokud vůbec existující) slovanské mytologii a k náboženskému systému, zatímco zbývající slečny folklóru. A z téhle premisy budeme nadále vycházet.

Vodní panna či **vodní ženka** je ve zkratce ženským protějškem vodníka. Někdy se jim říkávalo bílé paní a skutečně tu nalezneme společného jmenovatele a stejné kořeny, z nichž vznešené dámy hradů a zámků vzešly. Nicméně bleďost tu souvisí především s barvou kůže, oblíbená barva oblečení je u **vodopanenek** průsvitně zelená. Žijí pochopitelně pod hladinou, mnohdy v křišťálových palácích, z nichž inkognito vyřázejí na vesnické zábavy.

Říkal průvodce: Bílá paní?

Říkal.

Tak si to pamatujte, ještě se vrátíme.

Nejprve ale vyřídíme rusalky, které k nám vlastně nepatří a podrobněji se jim budeme věnovat až za nějaký čas, až naše kroky dorazí na východ Evropy.

Rusalky i víly se od vodních panen odlišují původem i povahou. A zatímco víly patří mezi bytosti nadpřirozené od narození, rodí-li se vůbec, jsou rusalky demony lidskými, většinou dušemi nešťastných dívek, které řešily problémy v hluboké vodě. Nu, v zájmu pravdy musíme též poznamenat, že mezi utopencem a rusalkou stojí ještě mavky, ale i tyto zajímavé nadpřirozené bytosti navštívíme raději až tam, kde se o nich ví více, ve východní Evropě. V Čechách to totiž, díky časnému příchodu křesťanství a likvidaci i toho mála původních pramenů, není jednoduché. Možná naši předkové na mavky věřili, možná jim říkali jinak, a třeba je znali jenom od sousedů. Doma tedy zůstaneme u rusalek, byť se přistěhovaly právě z východu až v časech pozdních, romantických.

Víly, to je jiná.

Západní Slované měli, co se týče těchto zajímavých vodních bytostí jasno. Nepoznamenané tíhou někdejšího lidského bytí, nebývaly víly většinou zlé. Neškodily, aspoň ne vědomě a programně, rotvajler od sousedů vám taky ukousne ruku jenom proto, že jste ji strčili přes plot. Na rozdíl od rusalek, které, jak už bylo řečeno, o lidech věděli své a v souladu se svým původem se i chovaly.

Víly byly nejen krásné a v rámci možností hodné, byly i pracovité a některé dokonce buď nesmírně altruistické nebo nekonečně zvědavé. Případně podléhající tělesným pudům. Žádné jiné vysvětlení pro jejich občasnou reakci na přítomnost člověka totiž neexistuje.

Říkávalo se, že víly i vodní panny žijí v hlubinách, v křišťálových palácích, k nimž vedou stříbrem a zlatem vysypané cesty, přesto se kupodivu řada z nich ráda provdala za vesnického utřinosa s polorozpadlým stavením a vydojenou krávou. S hospodářstvím to potom, za jejich značného přispění, šlo pěkně do kopce. Znalostí praktické meteorologie, agronomie a nadpřirozenými silami dokázaly provdané vodní paní ekonomické divy. Kouzelné workholičky nesnesly pouze dvě věci.

Připomenutí svého původu a neslušné zacházení.

A protože v dobách, kdy o feminismu neměl nikdo ani potuchy, velel mrav zacházet s manželkou zostra, aby nezvlčila, není se co divit, když si naštvaná a uražená vodní dáma sbalila svých pět perel a odešla nikoliv k mamince, ale zpět do svého křišťálového paláce. Potajmu se ale často vracela pečovat o děti, zanechané v otcovské výchově. Potomkové takové mesaliance nebývali mimochodem považováni za podivné vyvržence, ba právě naopak, vyznačovali se chytrostí a výbornou pamětí. Nemuselo přitom jít jen o děti vzešlé ze svazku manželského, i víly svobodné rády potajmu odkládaly nečekané následky devět měsíců staré noci k lidem.

Na obranu mužského pokolení a dobráků, kteří své tak výkonné manželky opravdu milovali, jenom poznamenejme, že

ani každodenní snídaně do postele a nekonečné plnění šatníku posledními výkřiky módy by zřejmě nikomu nepomohlo. Nadpřirozené bytosti ženského pohlaví, nejen vodní panny, ale třeba i bytosti vzdálené, příkladem budiž japonská sněžná žena yuki onna, si totiž nějakou záminku k odchodu vždy dokázaly najít.

V jejich nekonečné a neměnné existenci jim musíme přiznat, že určitě bylo nesmírně těžké žít vedle někoho, kdo kvapem stárne a kdo milující vodní pannu dozajista za mizerných čtyřicet, padesát let opustí. A kdo jí k stáru začne věčné mládí dozajista vyčítat.

Jak uvidíme dále, je takové chování, ať ze strany mužů, toužících po exotických družkách, i nadpřirozených slečen, ohlížejících se po manželech, celkem běžné a to nejen v Evropě. A v téhle knize na ně mnohokrát narazíme.

Zpět k definici původních víl.

Rozhlédneme se při ní daleko za hranice republiky, protože jde o záležitost celoslovanskou. Přesněji především jihoslovanskou a západní; na východě byly víly kdysi také přítomny, ale nahradily je právě rusalky. Ty sice s vílami sdílejí celou řadu atributů, v základě jde ovšem o bytosti rozdílné. Jak už víme, hlavně původem, myšleno kulturním.

Samotné slovo víla je obestřené tajemstvím původu a občas diskutované. Zatímco Jan Máchal někdy na přelomu devatenáctého a dvacátého století odvozoval jeho původ od kořene *vel* s významem *hynout* a poukazoval na podobná (odvozená) slova okolních národů, najmě na německé *wal* a od něho beroucí jméno *valkýry*, Zdeněk Váňa v časech mnohem pokročilejších zmínil indoevropský původ, označení *dive*, společné mnoha národům. Staročeské slovo se od našeho výrazu lišilo pouze krátkým *i*, také ovšem i aplikací: *vila* neidentifikovalo pouze zmíněnou nadpřirozenou bytost, ale také blázna. Původně postiženého vílí kletbou.

Nyní, pro úplnost, krátká odbočka k národům přespolečným i vzdáleným. Respektive k cizím jazykům, jež je někdy zapotřebí přetlumočit do detailu.

Termínu víla se používá především tam, kde jde o vodní bytost dívčího vzhledu (undiny, najády, maorské tapairu), případně tam, kde jde o monolitické skupiny nadpřirozených slečen (indické apsaras). Zvláštní postavení má při překladech z angličtiny, kdy se slovo *fairy* často převádí jako víla (druhý častý překlad je skřítek); má to souvislost s původem samotného slova; pochází z francouzštiny, do níž se dostalo z latiny, a to coby Fata, osud (s indoevropskými kořeny i významem, do něhož naše víly mimochodem dokonale zapadají). Ať už si ho všichni přesídlenci do Evropy přinesli sebou, nebo se rozšířilo ze Středomoří, je jisté, že všichni na tomto kontinentu sdílíme tutéž bytost. Především ale překlad *fairy*/víla vychází z toho, že ve slovanských pověstech víly zastávají podobnou úlohu, jako *fairies* v anglosaských, aspoň v některých ohledech. Ne protože stejně jako skřítky ve středověkých anglických pověstech také infikovaly chorobami, přenášeny na hrotech šípů, víly jsou v podstatě jediné slovanské nadpřirozené bytosti, které žijí ve svém vlastním světě, ve světě, který lze navštívit a vrátit se zpět.

Podobně jako rusalky, byly občas víly (konkrétní) dušemi mrtvých nevěst či lehkovážných děvčat, jde ovšem o vliv folklórní. Původní víly prostě byly. Tečka. (Až na to, že se víly prý rodí z rosy, obzvláště při dešti a za duhy, mají průsvitná těla a dlouhé blond vlasy, přičemž ztráta byť jediného z nich způsobí vílinu smrt).

Jakkoliv bývaly, na rozdíl od rusalek, působících jednoznačně na temné straně Síly, víly převážně hodné, i tak se našly výjimky, to už se stává. Existovaly zlé černé vodní víly, které topily lidi, bránily v konzumaci vody z jejich pramenů, sváděly z cesty. Většinou ale byly negativní následky protiakcí vůči konkrétní osobě. Není dobrým nápadem nadpřirozenou bytost urazit, mísit se nepozván do její zábavy, neposlušchat co říká a nařizuje, nebo ulovit její oblíbené zvíře.

Mezi chráněnou faunu mimochodem patřili jeleni či kamzíci. A mezi vílí schopnosti metamorfóza v koně, vlka, sokola

či labuť; poslední zmíněný opeřenec je často prvkem běžné povídky o koupajících se vílách, odkládajících svá labutí křídla. Ale to dobře znáte. Na jelenech se také rády projížděly (někdy i lovit).

Víly, zvláště v zachovalých pramenech jihoslovanských, často obdarovávaly své oblíbence, šlo o mladé neohrožené hrdiny, jimž pomáhaly v boji, dodávaly sebevědomí a případně též výstroj. Samy byly mimořádně odvážné a občas bojovné (zápasily mezi sebou, zvuky boje se pak rozléhaly celým lesem). Štědré uměly být i k lidem, kteří je prostě jen hezky pozdravili. Jejich schopnost léčitelská a věštecká přímo navádí k tomu, aby se lidé snažili si je předcházet. Třeba pokládáním obětín v podobě koláčů či květin k pramenům, věšením barevných pentlí po stromech. Čemu se lidé naopak vyhýbali, byla místa, na nichž víly tančily. Šlo je poznat podle vysoké trávy, kruhů hub, případně zvýšeného výskytu jahod.

Celé toto povídání je vedeno v minulém čase. Zcela záměrně, aby vydláždilo cestičku k závěru. Existuje sice mnoho pověstí, připomínajících víly až do doby nedávné, prastaré jádro ale hovoří o jejich odchodu. Víly totiž pro pohanské Slované představovaly Starší národ, Učitele, kteří předali svým nástupcům (tedy nám) příslušné znalosti technologické a kulturní, načež se ztratili. Takoví se vyskytují v pověstech mnoha národů, o vílách se vyprávělo, že naučily – a nejen naučily, ale ve chvílích povinného klidu a odpočinku, příkladem o polednách také vypomáhaly – převážně zemědělství, přičemž jednou z příčin jejich odchodu se stal odklon od původních (tedy jimi naučených) způsobů. Kupříkladu výměnou prutů za biče při pohánění dobytka.

Jsme prostě lidé nevděční, k čemuž se s pokorou přiznáváme a kráčíme dál.

Co jste měli připomenout?

Bílou paní.

Známe ji jako noční přízrak obvykle nešťastné šlechtičny, případně zasloužilé členky rodiny. Takovou bývala třeba i

Meluzína, která... víte co, ještě jednou dámám v bílém posuneme termín. Však ony to vydrží, straší už hezkou řádku století. Ona totiž **Meluzína** také bývala vodní pannou, aspoň podle vzhledu.

Obývala francouzské pověsti, pardon, zámek Lusignan, a byla pramatkou tamního rodu. Jak už to v podobných případech bývá, nebyla tak docela člověkem, její matkou byla mořská panna, případně víla, a tak Meluzína, kdykoliv vlezla do vody, brala na sebe matčín tvar – zaměnila nohy za rybí ocas. Což by nevadilo. A také nevadilo, až do dne, kdy se provdala. Jako všechny nadpřirozené nebo zčásti nadpřirozené bytosti si svou zvláštnost nechala pro sebe a kladla manželovi na srdce, aby po jejím tajemství nepátral. Čímž pochopitelně vyvolala pravý opak.

Potom už šlo vše podle klasického scénáře – manžel překvapil Meluzínu v její polorybí podobě, manželka zavzdychala, pravila cosi o důvěře a o tom, že tedy musí odejít. A vyskočila z okna, což pro ni neznamenal hromádku zlámaných kostí a krvavého masa na dláždění, ale odlet do oblaků. Následovala varianta Bílá paní: Meluzína se v podobě větru vracela a kvílela v komínech, jako správná pramáti věštila klíčové události v životě rodu, strašila na cimbuří.

Její pověst, i když se nijak nevymykala z celé řady podobných, obletěla svět. Z Francie putovala do Německa, v roce 1555 se objevila i v Čechách.

A u nás padla na úrodnou půdu.

Protože dáma, poletující v povětří a skučící v komínech tu už dávno přebývala. Říkalo se jí větrnice, měla podobu ženy v bílém, s dlouhými rozpuštěnými vlasy. Znali ji i sousedé – Lužičtí Srbové pod jménem bóža lošč, Němci jí říkali gottesklage. Věštila smrt – však se také proháněla i na hřbitovech a v křovinách, předpovídala živelné pohromy, varovala před hříchem a oplakávala padlé dívky. Na Štědrý den ovšem přinášela štěstí. Jako každá vzdušná bytost nebyla ani zlá, ani dobrá, aby neškodila nebo se nemstila. Bývalo jí – ještě v dobách nedávných, i obětováno. Na kůl v

plotu, na okno nebo z okna do povětří se házela sůl či mouka, za komínem se pro ni nechávaly ořechy a jablka.

Tklivá pověst o nešťastné Meluzíně, která oplývala tožnými atributy jako domácí větrnice, se prostě nemohla neujmout. Někdejší pohanský větrný démon získal importovanou legendou jméno, historii a osobnost.

Stejně jako příběh doktora Fausta přestěhovala se do Čech pověst v kompletní podobě, včetně lokalizace. Namísto zámku Lusignan se přestěhovala na *Velké Losiny*, a protože o mořské panny v rolích matek je ve vnitrozemí nouze, a víly, které se tu a tam matkami stávaly, nemají rybí ocas, je losinská Meluzína prostě stížena prokletím, pod nímž se každý desátý den proměňuje. Dál už je příběh stejný.

Je tedy česká Meluzína strašidlo oproti jiným mladé, takřka nezletilé. Zato opravdu populární – kromě importované losinské pověsti je i hrdinkou legendy z Jičínska, podle níž měl jistý rytíř dvě dcery: Starší Meluzínu, hodnou a uctivou, a mladší Kateřinu, která byla jejím opakem. Zlá, panovačná a lakomá. A žárlivá. Podařilo se jí přesvědčit otce, že Meluzína je hodná až moc a schází se s kovářovým synem, načež rytíř zabránil případné mesalianci tím, že zavřel starší dceru do věže hradu Kumburka.

A čas šel a šel, otec rytíř zemřel a Meluzína plánovala, že jak se stane dědičkou, vyřídí si účty. Ale Kateřina sestru ve věži věznila dál. Až ji zachránil náhodný kolemjedoucí rytíř. Slíbil, že pannu Meluzínu zachrání, sebral vojáky a Kumburk oblehl. Když se mu podařilo ztéci hradby a pobít hradní posádku, vyletěl náhle hrad do povětří, neboť poslední obránci zapálili prachárnu. A tak zahynul zachránce i jeho muži, i Meluzína, která od té doby poletuje po kraji, který definitivně ovládla Kateřina, a kvůli o tom, že není spravedlnosti na tomto světě.

Trochu divné na pohádku, ale celkem odpovídající pověstem, které si na šťastné konce příliš nehrají. Jenomže čtenář se neubrání pocitu, že tenhle příběh odněkud zná, a že kvílející Meluzína je na konec příběhu dopsána spíš jako

moralistické gesto, využívající jména nešťastné panny. A má pravdu. Protože Meluzína se ve skutečnosti jmenovala Alžběta, pocházela z rodu Smiřických a opravdu byla na Kumburku vězněna. V celém příběhu pak šlo skutečně jen o peníze a boj mezi sestrami a později i jejich manžely, Otou Jindřichem z Vartemberka a Jindřichem Slavatou z Chlumu. Zájemce o původní příběh odkazuji na příslušnou a bohatou literaturu historickou.

Meluzínina pověst je nejznámější, ne však jediná. O rusálce s rybím ocasem vypráví i jiné historky. Je ovšem těžké říct, zda nebyla jejím hrdinkám Meluzína vzorem. Inspirace může přijít odevšad.

Vodní panna spodní polovinou těla rybí, o níž V. Krolmus hovoří jako o *rusavce*, vystupuje například v příběhu o mladém rybáři jménem Smil z Králova dvoru, který ji jednou spatřil v Berounce. A okamžitě se, rybí ocas nerybí ocas, zamiloval.

Nepřestal ovšem myslet i na praktičtější věci, než je překrásná, líbezně prozpěvující vodní panna. Nechal si od ní poradit, jakým listím a jakými bylinami přikrmovat ryby, aby jich bylo hojně. Díky vědecky vedenému vodnímu hospodářství mu následně vzrostly úlovky a stal se celkem zámožným, což pohnulo *rusavku* k tomu, aby se za něho provdala. Nejspíš se jí prakticky uvažující nápadník zamlouval, květinčky a básničky jsou fajn, ale dlouho z nich žít nelze.

Vzali se tedy, narodila se jim dcera Května, a všichni spolu žili šťastně až... vlastně nežili. Jak už víme, ve vztahu člověk – vodní slečna se většinou něco stane, tedy *nežili šťastně až do smrti*. Vodní panna se jednoho dne sbalila a odešla.

Tím ale tento příběh nekončí.

Teprve začíná.

Smil se manželčiným odchodem trápil a trápil, až jednoho

dne skočil ze skály Kodiše¹, u níž na *rusavku* poprvé narazil, do vody. Snad doufal, že jako utopenec se se svou ženou shledá. Na dceru ohled nebral, zůstala na světě sama.

Sirotka se ujala čarodějnice Mikuda, která na Kodiši měla svůj hrad. A Května se své pěstounce z vděčnosti svěřila s tajemstvím, s kterým ji seznámila její matka: je tu v okolí Koněprus studánka, v jejíž vodě se všechno promění ve zlato. Neprozradila kde a zapomněla se zmínit, že vhozené předměty je zapotřebí lovit pomocí kouzelného klacíku.

Čarodějnice toužila dozvědět se víc, ale Května si vzpomněla na matčino varování a nic víc už neprozradila. Mikuda, chtivá snadného příjmu, se tedy uchýlila k násilí a pokusila se z dívky vynutit tajemství bitím. Nesáhla ničeho, jen mlčení a slz.

Květniny slzy se ovšem měnily ve zlaté perly; jak si tohoto Mikuda všimla, začala svou svěřenkyni tlouci ještě víc.

Když nebude zlato ve velkém, budou aspoň tyhle kapky.

Bylo obojí, protože Května mučení nevydržela.

Dovedla Mikudu ke studánce a dívala se, jak čarodějnice hází do vody předměty a vytahuje je zlaté.

Vytahuje je holýma rukama, protože pasáž o proutku *rusavčina* dcera opět vynechala.

Použila ho, když ze studánky lovila čarodějnici, která se sama proměnila v sochu z drahého kovu. I hrad na Kodiši zdělila a žila pak v bohatství a pokoji.

Jistě jste si všimli prvků, shodných se zmíněnou francouzskou pověstí, stejně jako součástí z příběhů jiných. Rozplést tuto záležitost je ovšem zapeklité i pro odborníky. Ostatně už několik desetiletí od vydání Erbenovy sbírky *Kytice* nevěděli etnografové která pasáž – ať zůstaneme u tématu, tak například *Vodníka* – je dílem autorovým a kterou převzal z li-

1 Tak to jméno uvádí Václav Krolmus. Patrně jde o vrch Kotýz, místo, jemuž se říká Na hradě a na němž byly skutečně nalezeny pozůstatky raně středověkého hradiště, místo samo bylo ale osídleno už v paleolitu a časech následujících

dových tradic. Tak zaznamenal na začátku dvacátého století například V. Benda v okolí Slaného ve vyprávění tamních pamětníků o vodníkovi průpovídky totožné s básnickovými verši.

Co bylo dřív?

Dostali jsme se od vodních panen daleko na souš. Tak rychle zpět. A konečně už k dámám v bílé.

I ony jsou ve své podstatě vodními revenanty.

O bílých strašidlech od vody psal i Alois Jirásek ve *Starých pověstech českých*. Bílé paní v nich po právu náleží celá kapitola, přičemž hlavní část je samozřejmě věnována té nejslavnější, jindřichohradecké. Ale mimo to autor připomíná i celou řadu dalších. Také pověsti, ve kterých dáma v bílém není rodovým strašidlem, ale vodní bytostí, která ohlašovala smrt. Říkávalo se jí **Pěnila**, **Parychta**, **Peruta** nebo již známým **Perchta**, na Moravě pak **Špereichtha**. Což jsou už od pohledu a poslechu jen varianty německého Berchta.

To byla jihoněmecká pohanská bohyně, (na severu jí odpovídala Hulda), která později ponížila jednak v babiznu se železným nosem, strašící děti, jednak v jejich ochránkyni. K podobné bohyni vedou stopy i v otázce původu Bílé paní. Ať už strašila u vody nebo na cimbuří. Nic ovšem nebývá jednoduché.

Bílé předzvěsti smrti, vyzpěvující, nebo kvílející u vody dodnes ve folklóru existují. Ve Skotsku a v Bretani, kde **Bean Nighe** či **Cannered Noz**, fantomatické pradelky, přepírají u brodu krvavé rubáše těch, jenž mají v dohledné době odejít. Ač je občas lidová víra považuje za duchy žen, zemřelých při porodu, které straší do okamžiku, v němž by se jejich život naplnil přirozenou cestou, ve skutečnosti jde o druhou existenci starých keltských bohyň. Kupříkladu Cyhiraeth, bohyně proudů. I ona mívala ve zvyku vřískat a vykřikovat jména budoucích nebožtíků, s příchodem křesťanství se z bohyně stala strašidlem a přispěla tím, mimo jiné, i ke zrodu těch o nichž tu již byla řeč.

Nabízí se k úvaze, že když se takové bytosti hojně vyskytují na keltském, či kdysi keltském území, dostalo se proto i Meluzíně ve Střední Evropě vřelého přivítání, byla tu vlastně už doma.

Nejen bytosti bájně mívaly políчено na lidský život skrze vodu.

S topiteli člověčího původu se na svých cestách ještě setkáme, můžeme si tedy tuto kategorii představit už nyní.

Černá panna z Ostrého je vlastně převlečenou bílou paní, sebevražedkyní, která se vrhla do Ploučnice u hradu Ostrého. Jako bílá paní se zjevuje na břehu, jako černá panna láká na divotvorný proutek, jež je třeba z hradu hodit do řeky. Potom skočit za ním, čímž se člověku dostane kouzelné moci.

Černá panna však v tu chvíli číhá ve vodě a chystá se adepta čarodějného umění utopit.

Ve vyprávění o tuzemských vodních bytostech a démonech a v jejich zkoumání by se dalo jistě pokračovat ještě dlouho. Ani zdaleka jsme nevyčerpali dostupný materiál. Dokonce ani druhy.

Nezmínili jsme například draky.

Kdo by to byl řekl, že stvoření plné ohně a tento živel přímo symbolizující, má mnoho společného s něčím, co stojí na opačné straně spektra.

Má, věřte mi. A pokud se nebudeme zdržovat a vyrazíme na cesty, brzy se s nimi jistě setkáme. Teď je však důležité zkontrolovat cestovní propriety, opouštíme rodnou zemi.

Zatím ne daleko.

Odjíždíme na Slovensko.

Slovensko

„Bratislava, hlavná stanica. Mezištátny vlak EC 274 Jaroslav Hašek zo smeru Praha, ktorý ďalej pokračuje vo smeru Štúrovo a Budapest, prišiel ku nástupišti jedna, kolaj jeden.“

Už jsme tady. Nezapomeňte nic ve vagonu, do Maďarska se dostaneme až za nějaký čas.

Pokud se řekne Řeka, většina z nás si našeho východního souseda spojí s Dunajem. Tokem, který je ale pro Slovensko a jeho obyvatele mnohem charakterističtější, je Váh. Přes čtyři sta kilometrů dlouhá řeka, místní nejdelší, protéká od severu k jihu západní částí země.

A ještě tu jsou jezera. Ve Vysokých Tatrách známá plesa, pozůstatky doby ledové (až na Tiché pleso, které je původu krasového). Také spoustu přehrad, ať už na Váhu, kde jich je dvaadvacet, nebo známé nádrže Oravská, či Zemplínská Šírava. Od těchto mladých a moderních vodních ploch, pravda, žádný materiál, který by nás zajímal, ale nemáme.

Musíme si vystačit se záznamy tradičními.

Slovenský vodník, zvaný tamním jazykem též **vodnár** nebo **molek**, se příliš od svých západních příbuzných neliší. I on přišel na svět pádem z nebes po revoltě andělů, i on topí lidi a shromažďuje jejich duše pod pokličkami hrnecků. Líčí barevné stužky (na hladinu, aby za nimi chtivá kořist nakráčela do hloubky). Jen v oblékání se drží své vlastní, respektive z okolí odkoukané módy. Vodníci z Váhu chodívali v bílých soukenných kalhotách a haleně, v krpcích (což bývaly kožené boty, dříve hojně používané v hornatém terénu), zatímco jiní zase v zeleném, a ti z tatranských ok porůstají mechem. Voda, coby poznávací znamení hasrmana na suchu, mu odkapává z levého ucha.

Rád si povídá s lidmi, ba se s některými i přáteli.

Nebývá to ovšem přátelství příliš vřelé. V Novom Meste nad Váhom žil v devatenáctém století jeden takový vodnárův lidský kamarád, jmenoval se Poláček a býval to specialista na pátrání po utopencích. Vlastnil totiž bylinu, která ho

chránila a která mu nad hastrmanem dávala moc.

Jaká to byla, ovšem zkušený bylinkář neprozradil.

Stejně jako u českých, tak i na slovenské vodníky platí chléb, případně libovolné pečivo. A zatímco co u tuzemských hastrmanů jsme se setkali s dvakrát pečeným chlebem coby ochranou, na Slovensku (a jak uvidíme i jinde) slouží kromě této funkce i k uplácení, respektive coby nabídka smíru.

Konzumace chleba před koupáním před hastrmanem ochrání. Vhození pečiva do vody vodníka smíří, takže uvolní tělo své oběti, aby mohlo být slušně pohřbeno; tato praktika je mimochodem účinnější, než modlitba (pročež v příbězích přichází na řadu až druhá).

Chléb, coby předmět, nebo činitel se ale v pověstech se nevztahuje pouze na vodní bytosti. Nalezneme celou řadu příběhů o pečení chleba a jeho významu; ať už ho pečou bytosti nadpřirozené, nebo o něj prosí, protože samy tuto technologii nezvládají. Souvisí to jistě s magií domácího krbu, pečení chleba byl rituál a událost.

Nepomohl-li při střetu s vodním elementálem pekařský výrobek, utíkali se lidé obvykle k oficiální křesťanské víře.

„Kříž svatý nade mnou, kříž svatý přede mnou, kříž svatý za mnou, kříž svatý zprava, kříž svatý zleva,“ volali, aspoň v okolí Púchova, jak zaznamenal Josef Čižmář.

Zvláštní lokální pověra, která se tradovala u Nového Mesta nad Váhom, nakazovala pohřbít utopeného na hřbitově vesnice, u níž tělo vyplavalo. Kdyby se ho totiž pokusili převést domů, úrodu by zničilo krupobití.

Ani na Slovensku nezískali vodníci výhradní právo na pobyt v mokrému. Jsou tu i jiné bytosti.

Například **Bogyňky** a **Bogyňozi**.

Bogyňky jsou zlé víly. Žijí v potocích a močálech a chovají se jako české divoženky – kradou novorozeňata a podstrkávají místo nich děti ošklivé a nemocné. Inu, na někoho se to svést musí. Někdy se jim říká **Indžibaby** nebo

Džendžebaby. Bogyňozi pak patří k bogyňkám jako havrani k vránám – pardon, jako havraní samečci k havraním samičkám, jsou jejich mužskou obdobou.

Přijeli jsme vlakem od Prahy a cestovali kolem Váhu na sever, což takhle si tedy u Oravské přehrady najmout loďku? Lodní doprava tu sice funguje, ale žádná linka nemíří do onoho kousku nádrže, který zasahuje tam, kam máme namířeno teď, do Polska.

Chopte se vesel, já udám tempo a směr.

Hop á hop á hop.

Polsko

Polsko je známé, podobně jako Jižní Čechy, severní Anglie nebo celé Finsko, jezery. Hlavně těmi mazurskými na severovýchodě země. Je jich tam na čtyři tisíce, od malých po více než sto čtverečních kilometrů rozlehlé Śniardwy a Mamry. Na řeky, zvláště na Vislu a Odru, které sbírají vodu z devadesát procent země, ale zapomenout nemůžeme, stejně jako na tatranská plesa, i tady přicházeli lidé k úhoně skrze vodu. Ať už k osobní, nebo ekonomické.

Tu zlověstnou činnost ale nevykonávali jen vodníci od přírody, tvorové přicházející z pohanského dávnověku, kdy jejich postavení vyžadovalo nekompromisní víru v ně samé i v osud. Polské demony vlhkého živlu lze rozdělit do dvou snadno definovatelných skupin.

Wodniky a Topielce.

Zásadní rozdíl leží samozřejmě v původu.

Wodnik je nám dobře známý hastrman, tvor přirozenosti nadpřirozené. V jižním Polsku, patrně pod vlivem sousedů, se předpokládalo, že to byli hříšní andělé, kteří při pádu z nebes skončili ve vodě, podobně tak i na severu. Je to ovšem teorie pozdější, aplikovaná někdy též i na topielce. Máchal v *Bájesloví slovanském* (1907) uvádí i zajímavou hypotézu o vzniku vodníků z Fajlaronů, vojáků kteří pod faraonovým velením pronásledovali prchající Židy a utonuli v Rudém moři.

Původně a obvykle se ale to jak přišel wodnik – někdy a někde mimochodem zvaný **plywnik**, **wirnik**, **wodnik**, **Wasermann** nebo **podlodník** – na svět neřešilo. I on žije jako naši vodní muži v podvodním paláci, vybudovaném z křišťálu či vody poněkud stavebního skupenství. Nebo z ledu, jak se vypráví o kašubském podlodníkovi. A stejně jako český, mívá i polský vodník vlastní jména. Utopek, Rarek, Jędra, Iwan. Pokřtěním (ne v doslovném náboženském smyslu) ztrácel totiž v očích lidí na síle i na strachu, ale to je běžné i mimo svět nadpřirozených bytostí.

Je to zkrátka starý známý elementární démon a perso-

nifikace vody, přicházející ještě z pradávných dob praslovanské prajednoty. Bytost mocná, obávaná, ctěná a původně neutrální ve vztahu k lidem.

Zato **Topielec**, to je jiná.

Jde o démona lidského původu.

I víra v takové tvory je stará, možná stejně jako víra v elementy, ale na rozdíl od nich jsou lidští démoni vždy nepřátelští (pomineme-li kult předků, samozřejmě).

Ať už se mu říkalo **topielec**, **topnik**, **topiec**, **utopek** nebo **topich**, vždy stála u jeho zrození smrt. Kromě nabízejícího se utonutí, jímž se rekrutovali vodní duchové i jinde, lze vybírat z celé škály obvyklých mýtických a folklorních šuplíků.

Nepokřtěné či nenarozené dítě, neprovdaná dívka či mládenec před svatbou; tahle skupina patří mezi nejvíce náchylné, jsou to totiž jedinci v určité fázi přechodových rituálů (obvykle v preliminární nebo v limenu, ale vědou si to kazit nebudeme, že ne? Jednoduše řečeno přestupují do nového světa a nešťastnou náhodou vstoupí do skutečně jiného). Také oběti násilných činů, či sebevrazi se někdy stávali topielcy, i tohle se nese v podobném duchu, jako u předchozích: cokoliv, co je výsledkem narušení obvyklého koloběhu, je divné a zlé. Zní to xenofobně a je to xenofobní, ale bez téhle základní živočišné vlastnosti by člověk dlouho nepřežil, sežral by ho první vesele bručící mēďa, nebo utloukl usmívající se cizinec. To přísloví zní: *Důvěřuj, ale prověřuj*, a platí neustále. Odsuzovat někoho na základě odlišných znaků a považovat jiné zvyky mající kultury za méněcenné, to už je ale jiná.

Topielec vypadá stejně jako ve chvíli, kdy se utopil, případně jako vyzáblý démon s dlouhými rozčuchanými vlasy a dlouhými hubenými končetinami. Topielci z Baltu prý mají dlouhé zelené vlasy a nepřehlédnutelný zelený vous, to pod vlivem mořských mužů a jiných obyvatel tohoto mělkého, ale někdy hodně nebezpečného moře.

Wodnik byl druhově pestřejší, ale jak pověsti splývaly, popisy jejich aktérů se přenášely z jednoho na druhého,